

УДК 35.082:2 (124.5)

Отрешко В. С.

Кандидат педагогічних наук (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ

Обґрунтовано, що процес досягнення стану державності є особливим для кожного народу; українському державотворенню також притаманна певна специфіка, зумовлена різними факторами. Серед них – історично тривалий і складний процес етногенезу українського народу, в суспільній свідомості якого ідея державності завжди посідала чільне місце. Особливості українського державотворення розглядаються в статті з огляду на основні етапи, завдання і напрями його розгортання.

Ключові слова: державотворення, українське державотворення, етапи державотворення, напрями державотворення.

Необхідність наукового осмислення і супроводу процесу державотворення була визначена науковцями з перших днів проголошення Україною незалежності та набуття країною суверенності. Про це свідчить, зокрема, Постанова Президії Національної Академії Наук України N 227 від 10.07.96, „Про концепцію ідеології державотворення в Україні» [1]. Згідно з цією Постановою, осмислення процесів державотворення в Україні потребувало максимально точного, об’єктивного відтворення подій і фактів минулого, а також максимальної наукової експертизи при аналізі як історичної ретроспективи розвитку української держави, так і процесів її сучасного розвитку.

Особливості сучасного державотворення були закладані саме в історичному тривалому та складному процесі українського державотворення. Сучасна наука довела факт існування українців як етносу, щонайменше, з перших століть нашої ери. Це важко довести, апелюючи до такого важливого чинника сучасного розуміння етнічності, як само-свідомість, проте існують і інші важливі складові цього феномену — це комплекс суспільно-побутових явищ, які в сукупності утворюють систему етнічної культури. Остання й є переконливим свідченням існування етносу як суспільно-історичної одиниці, що рухається в часі і

просторі, тобто розвивається. На певному етапі етногенезу, в разі, якщо етнос не розчиняється серед інших, з'являється державність — політичний орган життєдіяльності етносу, котрий трансформується у націю.

На думку українських дослідників С. Грабовського, С. Ставроянї, Л. Шкляра усі ці моменти, визначені для етногенезу народів, що перейшли із стадії етнічності в стадію націотворення та державотворення, наявні в історії українського народу [2, с. 10].

Парадокс полягає в тому, що процес українського державотворення та, у цілому, українська історія переважно усвідомлюється як етнічна історія, обмежена рамками лише етнокультурної специфіки, й не усвідомлюється як історія політична, тобто історія державотворення. У кращому випадку. Ця остання виступає як яскравий епізод героїчної доби — часів Київської Русі чи Козаччини, не більше й не менше. Так у науково-публіцистичній літературі, а слідом за нею і в суспільній свідомості утворився досить консервативний стереотип про „бездержавність» української нації, що саме по собі є уособленням логічної й теоретичної нісенітничі. Справа в тім, що „бездержавних» націй взагалі не існує. Державність є ознакою нації. Дійсно, українці втрачали свою державність у певний період часу, але ідея державності продовжувала жити в суспільній свідомості й протягом бездержавного періоду.

Треба підкреслити, що історія українського державотворення є складний і мало опрацьований предмет історичної та політологічної науки. Особливість українського державотворення у тому, що територія України як земля українського етногенезу є результат політичного розвитку, в якому етнічна сторінка історії та її політична, тобто військова, дипломатична, економічна тощо складова не завжди збігаються [2, с. 11].

Інтерпретаційні моделі державотворчих процесів минулого мали вплинути на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але в той же час, як це не парадоксально, репродукування відчутно залежало від впливу реальних масових стереотипів, конструйованих сучасністю (соціальними і політичними потребами суспільства). Між тим осмислення процесів державотворення в Україні потребує максимально точного, об'єктивного відтворення подій і фактів минулого. Проте в науковому загалі досі триває реконструкція морально застарілих історичних міфів радянської доби з нерідко властивим їм майже повним ігноруванням самотутніх процесів державотворення в Україні. Адже сутністю схем радянської історіографії було здебіль-

шого фактологічне наповнення (за принципом аналогій) концептуальної схеми загальної історії СРСР [4].

Двадцятидворічна історія сучасної України свідчить, що наукове осмислення та визначення процесу українського державотворення ще триває. Більш того, консенсусу з приводу розуміння і трактування характеристик, історичних періодів та показників цього процесу як в науковому товаристві, так і в політикумі так і не досягнуто. Це пов'язано з низкою факторів, серед яких можна виділити наступні:— специфіку історичного розвитку української державності, коли держава довгий історичний період не мала самостійного існування, а українські землі перебували у складі інших держав;— відсутність достатньої наукової бази для швидкого та кваліфікованого забезпечення процесу державотворення науково обґрунтованими моделями;— політизацію цього питання, що суттєво гальмує можливість легітимації певних особливостей процесу державотворення;— специфіку сучасного періоду розвитку української держави в умовах як зовнішніх (процеси глобалізації, економічної кризи, геополітичних трансформацій), так і внутрішніх (поліетнічність, політичні (високий рівень недовіри до політичних інституцій), конфесійні та інші розколи, брак позитивних соціальних очікувань) викликів [5, с. 640].

Головною проблемою, навколо якої найчастіше розгортаються політологічні дискусії, залишається питання хронології процесу державотворення в Україні.

Особливості українського державотворення, на нашу думку, полягають у тому, що доволі проблематично віднайти той період розвитку української державності, коли можна було б говорити про нормальний функціональний розвиток державотворчих процесів. Але спроби точніше визначити етапи українського державотворення були і на основі цих етапів моделювався і сучасний процес українського державотворення.

Перший етап— Київська Русь. Період існування держави охоплює IX ст.—40-і роки XIII ст. Варто визнати, що Київська Русь не була державою в сучасному розумінні цього слова. Розглядати її як таку—означало б приписувати їй вищий рівень політичної організації. Але вона не мала ані централізованого управління, ані всеохоплюючої бюрократичної системи. Основною формою взаємозв'язку між володарями й підданими було збирання данини. У політиці князі керувалися переважно династичними чи особистими інтересами. Політичні проблеми розв'язувалися за допомогою сили. На думку багатьох сучасних українських істориків,

Давньоруська держава була нестійким (тимчасовим) нецентралізованим державним утворенням без єдиної давньоруської або праруської народності, де одночасно відбувався процес етногенезу українців.

Другий етап — доба Галицько-Волинської Русі (1199 — 1340-і роки). На думку М. Грушевського, саме Галицько-Волинське князівство було безпосереднім спадкоємцем політичних та культурних традицій Києва. Історик С. Томашівський називав це князівство першою безпосередньо українською державою і вважав, що саме з Галицько-Волинської держави слід вести відлік історії української держави, оскільки до складу цього утворення входили лише етнічні українські землі [6, с. 641].

Третій етап — пов'язаний з козаччиною і охоплює час з 1648 по 1764 рр., який припадає на Українську гетьманську державу. В її створенні провідну роль відіграло козацтво, яке виникло в кінці XV ст., а в середині XVI ст. утворило Запорозьку Січ — прообраз козацької республіки. На думку вітчизняних істориків О. Апанович, О. Гуржія, В. Смоля, В. Степанкова, Р. Іванченко та ін., українська державність з яскраво вираженими етнічними рисами в середині XVII ст. існувала вже у завершеному вигляді [7].

Четвертий етап — державні одиниці періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. XX ст. представлені Українською Народною Республікою періоду Української Центральної Ради; Українською Державою періоду Гетьманату Павла Скоропадського; Українською Народною Республікою часів Директорії; Західноукраїнською Народною Республікою. [8, с. 126–127]. Окрім національних державних утворень, у цей період тричі встановлювалася радянська (більшовицька) влада в Україні.

Проголошення незалежної України 24 серпня 1991 року поклало початок сучасному (п'ятому) етапові державотворення.

Як відзначає доктор історичних наук Алла Киридон, нескладні математичні підрахунки дають підстави стверджувати, що Україна перебувала більше в умовах бездержавного існування, ніж у полі стабільного процесу державотворення. Внаслідок цього українська державність в період короткочасного її формування може розглядатися швидше як екстремальний історичний досвід [9]. Дійсно, процес державотворення в Україні не був стабільним, пролонгованим чи довершеним і це сказалося на сучасному процесу державотворення, на його особливостях.

Ми свідомо не включаємо радянський етап історії України в періодизацію українського національного державотворення. Згідно

з Конституцією, затвердженою в березні 1919 р., УРСР була, незалежною і суверенною державою», мала власні органи державної влади, столицю, бюджет, державний гімн, герб, прапор. Та фактично всі ці ознаки державності виявилися суто декларативними. Та все ж мусимо зазначити, що час перебування України в складі СРСР теж привніс багато особливостей та ідей, які помітно впливають на процес державотворення в сучасній Україні. Причиною цього є суттєві відмінності у стратегіях, цілях, завданнях та методах державотворення, управління, ставлення до особистості й суспільства, здійснення політики та реалізації владних повноважень, які були характерні для радянської доби, та пріоритетах і цінностях, що історично склалися в Україні. Модель управління і державотворення залежала від ідеологічних, особистісних, ситуаційних чинників [10, с. 132].

У 1991 р. пройшовши надзвичайно складний шлях державотворення Україна знову опинилася перед дилемою — бути їй, нарешті, суверенною чи знову шукати свого щастя в обіймах, «старших» і, «молодших» братів. На такі роздуми наштовхує увесь хід державотворення в Україні.

Головна особливість українського державотворення полягає у тому, що український народ, тривалий час перебуваючи в колоніальному становищі, втратив колишні демократичні інститути і традиції самоврядування, а тому змушений в розбудові своєї держави спиратися на реалії, успадковані від імперсько-тоталітарних структур, як в економіці, так і в політиці. Ознаками останніх є економічна неструктурованість українського суспільства і, відповідно, відсутність розвиненої політичної структури [11, с. 460]. Отже, з точки зору як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, сучасний процес державотворення в Україні розпочинався в несприятливих умовах і вимагав постановки нових завдань і напрямів в зміцненні процесу державотворення.

Головним завданням суверенної України з перших днів її існування стало здійснення державотворення, що виражалося у змінах самої структури політичної системи та трансформації політичного режиму з тоталітарного до демократичного. Дійсно, Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), підсумки Всеукраїнського референдуму (1 грудня 1991 р.), Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., законодавство України, укази Президента України стали правовою основою для побудови незалежної та суверенної Української держави. Це був тільки перший шаг, але значний та вагомий у процесі сучасного державотворення України. Ключовим завданням перших років державот-

ворення стало формування трьох основних гілок влади — законодавчої, виконавчої, судової. Поряд з цим необхідно було забезпечити утворення управлінських структур на місцях, налагодити ефективну взаємодію місцевої та центральної влади. Ці завдання загалом на теперішній день реалізовані, хоча певні проблеми залишилися.

Наступним напрямом процесу державотворення було формування власної моделі системи державного управління. Треба підкреслити, що за часів радянської влади розвиток української системи управління відбувався дwoяко. З одного боку, переважали адміністративно-командні методи управління, що насаджувалися партійною номенклатурою, а з іншого — прагнення побудувати ефективну систему державного управління. Зіткнення цих двох ідей в різні періоди існування радянської України обумовлювали запровадження „коливань» в політичній, соціальній та економічній сферах розвитку суспільства [12].

Зараз необхідно позбавитись адміністративно-командних методів управління та сформувавши таку модель системи державного управління, яка відповідала би демократичним принципам. Треба підкреслити, що, на жаль, сучасна система державного управління являє собою значною мірою самостійну, відмежовану від суспільства систему, яка функціонує відповідно до власних цілей і завдань, що значно відрізняються від загальносистемних (національних). Сучасні засоби взаємодії та обміну між владою і суспільством мають певною мірою антагоністичний характер, одна зі сторін (влада) традиційно розглядає іншу (суспільство) як своє джерело існування і в такий спосіб обмежує її власну можливість нормально існувати, функціонувати і розвиватися. Тож слід знову повернутися до необхідності існування інституту, який би здійснював функції контролю за дотриманням норм, тобто держави як базового суспільного інституту.

Здобуття Україною незалежності, пов'язане із загальним процесом національного державотворення, поставило питання про владу, яка була б здатною зберегти і зміцнити молоду державу, здійснити необхідні трансформаційні процеси на шляху переходу від командно-адміністративної до ринково-демократичної системи, від авторитарно-консервативної до соціально-правової держави. Оскільки українська політична система є нестабільною і недосконалою, перебуває у стані постійної кризи, просування шляхом демократизації зумовило прийняття рішення про необхідність реформування. Але існує потреба у глибшому осмисленні політичного реформування, яке не зводиться до обговорення перерозподілу владного ресурсу, а бачиться як процес, який має включати в себе

вироблення ефективних механізмів взаємодії між владою та суспільством, проведення реформування органів місцевого самоврядування з урахуванням принципу субсидіарності та у напрямі децентралізації.

Інша значна особливість українського державотворення, на нашу думку, полягає в тому, що становлення й утвердження незалежної держави відбувалося одночасно з завершенням процесу становлення української політичної нації, формуванням національної самосвідомості. Зазначимо, що одним з основних напрямків державотворчих процесів є формування української політичної нації. Процес формування української політичної нації є ключовим питанням державотворення і важливою складовою національної консолідації у цілому. Після здобуття Україною незалежності постало питання про формування нової якості української нації на принципі саме державності, а не етнічності. Український етнос має власний досвід державотворення, політичну й правову культуру, інтелектуальні, наукові й освітні традиції, а, отже, є підстави вважати, що він може виконати роль ядра кристалізації модерної української нації, українського народу як цілісної, патріотично налаштованої спільності суверенної держави. Українська політична нація має бути сформована як спільнота, об'єднана історичною долею, мовою, культурними традиціями, толерантністю різних етнічних груп, усвідомлення себе громадянами України, незалежно від етнічного походження, віросповідання тощо

Національна консолідація має відбуватися знизу, виходити від суспільства, а зверху значну роль потрібна відігравати саме національна еліта, завдання якої полягає у розробці стратегії національної консолідації і створення у суспільстві всіх необхідних умов для її втілення в життя. Найголовнішими питаннями, які постали перед українською владою, політичною і громадською елітою країни, було збереження принципів українізації державного апарату та освіти, створення та захист національного інформаційно-культурного простору, мови [13, с. 212].

Процеси формування і консолідації української нації залежать від характеру розвитку соціальної структури, мовно-культурної ідентичності, утвердження української національної ідеї й етнонаціональної ідентичності. Це складові процеси формування нації та її консолідації, що взаємопов'язані між собою, і є важливими чинниками державотворення. Процес творення української політичної нації багатофункціональний, тому економічною основою української політичної нації мають стати єдиний національний ринок і спільні національні інтереси у сфері економіки, політичною — демократична організація

суспільства, соціальною—консолідований з іншими верствами населення середній клас, духовною—національна ідея, пропущена крізь призму інтересів особистості, та національні традиції [14, с. 6].

Інший напрям розвитку сучасного українського державотворення—розробка державної ідеології. Дійсно, особливістю українського державотворення є те, що у спадок від перебування у СРСР нам дісталася комуністична ідеологія, котра на сучасному етапі державності не відповідає цілям розвитку як української політичної нації, так і державотворенню. Державна ідеологія—це одна з основ державотворення, на якій і будується держава. Вона покликана поєднати процес активного державного і національного розвитку в єдиній системній моделі, де державі відводиться одна відповідальна роль, а інститутам громадянського суспільства—інша.

Є. Головаха і В. Пухляк ще досить давно наголошували: «Слід зрозуміти, що нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, метою яких є відтворення цієї ідеології в масовій та індивідуальній свідомості. Для сучасного суспільства єдиною ідеологією, здатною забезпечити стабільність держави й достатній рівень матеріального і духовного життя людини, є демократична система цінностей, яка базується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці й рівності громадян перед законом» [15, с. 26–29]. Подібної точки зору дотримувався й М. Амосов, який писав: «Чи потрібна державі ідеологія? Багато хто зараз сумнівається, говорять—плюралізм думок. Я вважаю—необхідна. Ідеологія визначає державний устрій, і громадяни повинні вірити, що він справедливий. У крайньому випадку—в основному. Інакше—як жити? Для будь-якої діяльності людина визначає мету. Мета всього народу—це і є ідеологія суспільства, розписана в законах. Без ідеї не буде єдності народу, а отже й прогресу в матеріальній і духовній сферах» [16, с. 1].

Державна ідеологія є дворівневою структурою. Однією з базових засад першого рівня є надання легітимації державі як суспільному інституту. Динамічно може розвиватися лише суспільство, яке має ідеологічний стрижень, зрозумілий кожному громадянину. Базовими засадами другого рівня є необхідність становлення політичної нації, громадянського суспільства, демократизація суспільних взаємовідносин. Ця необхідність обумовлюється об'єктивними законами суспільного розвитку, які свідчать, що країни, котрі пішли цим шляхом, добилися найбільшого успіху. Становлення таких засад гарантує забезпечення суспільної злагоди і миру [17, с. 66].

При визначенні поняття «державна ідеологія» значної уваги слід надавати ціннісному аспекту. Ціннісні орієнтації — найважливіша складова масової свідомості, що визначає реакцію людей на явища дійсності і спрямування їх поведінки. В сучасних умовах посилюється їх роль як мотиваторів дій соціальних спільнот. Великого значення набувають політичні цінності, які мають забезпечувати безпеку особи, суспільства, держави, регіону, людства. Академік В. Андрущенко визначає політичні цінності як політично значущі явища, процеси, предмети, основи, сторони політичного життя, феномени політичної свідомості. Такими цінностями він вважає демократію, гуманізм, солідарність, суверенітет, волю, рівність, справедливість, гідність тощо [18, с. 67]. Це цінності саме демократичного суспільства, які є необхідною умовою сталості політичного режиму, відносної стабільності влади. На переконання М. Головатого, політичні цінності відображають найвищі принципи, які забезпечують злагоду в суспільстві або в окремих соціальних групах стосовно основних напрямів розв'язання проблем, віру в бажаний і найкращий тип політичної системи, у політичну мету, засоби її досягнення та уявлення про них [19, с. 221].

Таким чином, державна ідеологія стає:

- 1) рушієм суспільного розвитку — в цьому полягає її ключовий прикладний аспект;
- 2) вона впливає на легітимацію влади, тобто на здатність певного режиму досягати суспільного визнання і виправдання обраного політичного курсу, прийняття цим режимом політичних рішень, кадрових чи функціональних змін у структурах влади;
- 3) ідеологія стає дороговказом і системою координат для людини і суспільних груп загалом, забезпечує відчуття єдності в інтересах спільної праці [20, с. 68].

Українська національна ідея розвивалася одночасно й майже синхронно із процесами вітчизняного державотворення. Нерозвиненість державницьких форм, їхня плинність і недовговічність істотно послаблювали креативний потенціал державницької ідеї. Однак механічного взаємозв'язку тут немає. На деяких етапах українського державотворення національна ідея значно випереджала реальні державотворчі процеси і була джерелом істотного прискорення їхнього розвитку [21, с. 4]. Сьогодні вона так само є не тільки однією із засад української державності, але й інтегративним фактором трансформації суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про концепцію ідеології державотворення в Україні [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basedi/ua-tmekr.htm>
2. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр. — К.: Генеза, 1995. — 608 с.
3. Киридон А. М. Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження [Електронний ресурс] / А. М. Киридон // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. — 2007. — Вип. 61. — Т. 74. Серія: Історія. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukrasi/history/2007/74-61-1.pdf>
4. Пенглер Т. І. Новітній період українського державотворення та його основні етапи / Т. І. Пеглер // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 63 (№ 8). — С. 640–646.
5. Тригуб П. М. Етапи української державності: авторський погляд на проблему / П. М. Тригуб // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. — 2007. — Вип. 56. — Т. 69. Серія: Політичні науки. Правознавство. — С. 123–127.
6. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. Цокур // Політичний менеджмент — 2009. — № 3. — С. 129–136.
7. Сидорчук Т. В. Концептуальні підходи щодо становлення методології державного управління [Електронний ресурс] / Т. В. Сидорчук // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». — Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=399>
8. Нелюбов О. Р. Роль української еліти в процесі державотворення / О. Р. Нелюбов // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. — К.: Міленіум, 2011. — № 3. — С. 210–215.
9. Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власик О. С. та ін. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.
10. Головаха Є. Політична соціалізація в посткомуністичній країні / Є. Головаха, В. Пухляк // Політична думка. — 1994. — № 2. — С. 26–29.

11. Амосов Н. М. Идеология для Украины / Николай Михайлович Амосов. — К.: DEMID, 1997. — 36 с.
12. Миклашук І. Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України / І. Миклашук // Політичний менеджмент. — 2009. — № 5. — С. 63–71.
13. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посібник / М. Ф. Головатий — К.: МАУП, 2003. — 504 с.
14. Левченко Н. В. Національна ідея як чинник державотворення в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Левченко // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. — Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. — Вип. 2 (25). — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-2/doc/1/10.pdf>

Стаття надійшла до редакції 26.04.2015 р.

Отрешко В. С. Особенности украинского государственного образования: задачи и направления

Обосновано, что процесс достижения состояния государственности является для каждого народа; украинскому созданию государства также присуща определенная специфика, обусловленная различными факторами. Среди исторически длительный и сложный процесс этногенеза украинского народа, в общественном сознании которого идея государственности всегда занимала видное место. Особенности украинского государства рассматриваются в статье учитывая основные этапы, задачи и направления его развертывания. Ключевые слова: государства, украинского государства, этапы государства, направления государства.

Otreshko V. Features of Ukrainian state formation: tasks and directions

It was proved that the process of achieving statehood is special for evach people; Ukrainian state formation is also characterized by some specificity, due to various factors. Among them historically long and complex process of ethnogenesis of Ukrainian people in the public mind of which an idea of nationhood has always occupied a prominent place. Features of Ukrainian state formation are discussed in the article due to the milestones, tasks and directions of its deployment.

Keywords: state formation, Ukrainian statehood, state formation stages, directions of state formation.